

“GAZİANTEP” ADI ÜZERİNE*

Gülşah PARLAK KALKAN**

Özet

Yazılı kaynaklarda Ayıntap, halk arasında ise Antep şeklinde adlandırılan bu şehir; bulunduğu konum itibariyle ilk uygarlıkların hüküm sürdüğü Mezopotamya ve Akdeniz arasında olması ve doğu ile batıyı birleştiren yolların kavşağında konumlanmasıyla tarih öncesi çağlardan bu yana insan topluluklarına yerleşme sahası olmuştur. Bu durumun doğal sonucu olarak da şehir, günümüze gelinceye kadar pek çok farklı adlarla anılmıştır.

Tarih öncesi dönemlerde şehrin adı Kalsintanan iken; Asurlar döneminde Dabigo, Dabigubit, Dehlek, Doluk, Bilabhi; Selefkiler zamanında Antiochia, Doulichia; Abbasi döneminde Avasım, Serhat; Türk-İslam devrinde Dülük, Daluk, Hantap, Aynı Tövbe, Ayıntap şeklinde idi.

Bu çalışma ile şehre verilen değişik adlar, tarihi kaynaklar ışığında çeşitli açılardan değerlendirilerek neticeye ulaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gaziantep, ad, yer adı, ayıntap

About The Name ‘Gaziantep’

Abstract

The city Gaziantep, which was named as Ayıntap in written records and Antep colloquially, has since prehistoric ages been a residential area. This is because of that it is located at fertile crescent –between Mesopotamia and Mediterranean- as well as at the crossroads of the East and West. Thus, the city has had many different names so far.

While the name of the city was ‘Kalsintanan’ in prehistoric ages; It’s name was Dabigo, Dabigubit, Dehlek, Doluk, Bilabhi in Assyrians times, Antiochia, Doulichia in Seleucid Empire times; Avasım, Serhat in Abbasids times; Dülük, Daluk, Hantap, Aynı Tövbe and Ayıntap in Turkish-Islamic times.

In this article, it is aimed to analyze those names given to the city from different viewpoints in the light of historical records.

Key Words: Gaziantep, name, place name, ayıntap

* Bu çalışma, 2014 yılında Fırat Üniv. Sos. Bil. Enstitüsünde Prof. Dr. Ahmet BURAN yönetiminde hazırlanan “Gaziantep İli Yer Adları Üzerine Bir İnceleme” adlı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, gulsahparlak@kilis.edu.tr

1. Gaziantep Tarihi

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin birinci, Türkiye'nin altıncı büyük şehri olan Gaziantep, coğrafi konum olarak Akdeniz Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin birleştiği noktada yer alır. Ulaşım ve konum bakımından çok önemli bir noktada yer alan bu şehrin topraklarından tarihi İpek Yolu'nun da geçiyor olması, bu şehrin önemini her daim canlı kılmıştır. Tarihi, yaklaşık altıyüz bin yıl öncesine dayanan Antep, hem ulaşım bakımından stratejik bir noktada olması hem de iklim şartlarının elverişli ve topraklarının verimli olması gibi nedenlerle ilk uygarlıklardan bu yana sosyal ve siyasal açıdan çok yoğun değişikliklerin ve hareketliliklerin yaşandığı bir şehir olmuştur(Külek, 2010:1).

19. yüzyılda bölgede, ilk uygarlıklarla ilgili başlatılan arkeolojik kazı çalışmalarında Antep adına rastlanılmamakla birlikte şehre 12 km uzaklıkta ve kuzeyde yer alan ve asıl adı Yunanca Doliche olan Dülük'ün ilk insanlığın yaşadığı bölgelerden olduğu tespit edilmiştir.

1946 yılında Prof. Dr. Enver Bostancı tarafından merkeze bağlı Dülük köyünün Mertmenge yöresinde yapılan araştırmalar neticesinde, ilk insanlar tarafından kullanılma olasılığı yüksek olan mağara ve sığınaklarda bulunan değişik aletlerin, insanlık tarihinin en uzun bölümü ve ilk insan yapımı araçların üretilmesiyle insanlaşma sürecine giriş dönemi olan Paleolitik Çağ'a ait olduğu tahmin edilmektedir. Yine Gaziantep-Sakçagözü'nde yapılan kazılarda tespit edilen az miktarda boyalı, kaba hamurlu keramik örnekleri ise, insanlığın göçebelikten yerleşik hayata geçtiği dönem olan Neolitik Çağ'a ait olduğu sanılmaktadır.

Antep ve yöresi, MÖ 1800 ve MÖ 1200 yılları arasında Hitit (Eti) Uygarlığı'nın merkezi olmuştur. Hitit Devleti'nin parçalanmasından sonra bölgede bir süre Kargamış Krallığı hüküm sürmüştü; daha sonra sırasıyla Urartular, Asurlar, Medler, Persler, Büyük İskender, Selokidler ve Konmagene Krallıkları hüküm sürmüşlerdir.

MS 73-395 tarihlerinde bölgede Romalılar egemenlik kurmuş ve bu dönemde Dülük, bir Roma kenti olmuştur. *"Hristiyanlık dininin yayılması da ilk defa bu coğrafyada gerçekleşmiştir. Antalya ve Fırat vadisinin Gaziantep'in kuzeyinde kalan bölümleri baskıdan kuzeye doğru çekilen ilk Hristiyan kolonilerinin oluşturduğu bölgeler sayılmaktadır."*(Güngör, 2004: 22).

Antep, Romalılardan sonra MS 395 yılında Bizans İmparatorluğuna bağlanmıştır. Bugünkü Gaziantep şehrinin kurulması da

bu dönemde gerçekleşmiştir. Dülük şehri harap olunca bugünkü Antep kalesi, MS 6. yüzyılda Bizanslılar tarafından inşa edilmiştir.

MS 638 tarihinde Antep bölgesine, Pers-Bizans çekişmesi neticesinde oluşan boşluğa, Hz. Ömer zamanında İslamiyet'in Arap yarımadası dışına yayılması için sürdürülen mücadeleler esnasında Hz. Ömer'in kumandanlarından iyaz bin Ganem'in idaresindeki İslam ordusu gelmeye başlamış ve 636 yılında bölge, İslam topraklarına katılmıştır.

1040 yılındaki Dandanakan Savaşı'na kadar bölge, pek çok egemenlik mücadelesine sahne olmuş ve sürekli el değiştirmiştir. Ayrıca bu tarihten itibaren bu topraklara kimi Türk boyları gelmeye başlamış ve 1067 yılında Antep çevresine ilk Selçuklu fetihlerinin gerçekleştirilmesiyle bölgede çok daha etkin bir Türkmen yerleşmesi başlamış olup bu tarihlerde Antep yöresi tam bir Oğuz yurduna dönüşmüştür. “ 15 Oğuz boyundan 152 oymak, bölgede yerleşime tabi tutulmuştur. Bunların bir kısmı zaman içinde Anadolu ve Rumeli'ye yerleşmek üzere yöreden ayrılırlar da bölgedeki aile ve yer isimleri çok zengin bir Oğuz yerleşme coğrafyasında oturduğumuzu kanıtlamaktadır.” (Güngör, 2004: 24). Güngör eserinde, çok az bilinmesine rağmen Antep'in Anadolu'nun Türkleşmesinin başladığı kilit noktada olduğunu da belirtmiştir.

15. yüzyıl ortalarından itibaren Antep ve çevresinde yaşanan hakimiyet mücadelelerine Osmanlılar da dahil olmuştur. 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in Memlük topraklarında ilerlerken Antep yöresine yakın bir yerde konakladığı sırada şehrin valisinin Osmanlı hizmetine girmesiyle Antep, Osmanlı idaresine girmiştir. Artık bir Osmanlı şehri olan Antep'te bilhassa 15. ve 16. yüzyıllarda ticaret ve sanayi büyük bir hızla gelişmiştir. Esnaf birlikleri, medreseler, köy, aşiret ve oymak örgütleri örnek bir şekilde çalışmışlardır.

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı başladığı zamanlarda, Antep 83 bin nüfusu olan bir sancaktı ve nüfusunun %57'si Türk, %43'ü ise Ermeni idi.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenik düşmesinin hemen ardından İngilizler, Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesini ileri sürerek 15 Ocak 1919'da Antep topraklarına girmişlerdir. İngilizlerin Antep'i işgali yaklaşık bir yıl sürmüştür. Fransızların bu duruma tepki göstermesinin üzerine İngilizlerle yapılan antlaşmayla Antep, Fransızlara bırakılmıştır.

Yaklaşık 10 ay 9 gün süren Antep Harbi'nde, Fransızlar şehri 4 kez kuşatmıştır. Nihayet 15 Mart 1921'de Londra'da Türk Dışişleri Bakanı ve Fransız delegasyonunun Antep, Adana ve çevrelerinin Türklere verilmesi konusunda anlaşmaya varmaları üzerine Antep halkı büyük bir sevince boğulmuş ve 25 Aralık 1921'de Fransızlar Antep'i boşaltarak şehri Türklere geri vermişlerdir.

Antep savunmasının son günlerinde bu savunmanın büyük anlam ve önemini takdir eden Türkiye Büyük Millet Meclisi bu şehre, 8 Şubat 1921 tarihli toplantısında 93 numaralı yasayla dünyada başka hiçbir şehre nasip olmayan "Gazilik" unvanını vermiştir.

2. Gaziantep Adı

Gaziantep ili tarih boyunca Hitit, Asur, Mitani, Roma, Med, Pers, İskender, Bizans, İslam, Türk-İslam medeniyetlerine ev sahipliği yapmıştır (Çitçi, 2009: 11).

Gaziantep günümüze gelinceye kadar pek çok farklı adlarla anılmıştır. Tarih öncesinde adı Kalsintanan iken; Asurlar döneminde Dabigo, Dabigubit, Dehlek, Doluk, Babıgü, Bilabhi; Yunanca adı Doliche, Dolicha, Dolica, Dolioum, Dolicensus, Dolichenus, Tulupa, Dolichon, Diba, Diva; Selekiler zamanında Antiochia Taurum, Doulichia, Bizans kaynaklarınca; Teluk, Tulupa, Dolihayun, Debet, Tolonbh, Hamtab, Ermeni kaynaklarınca; Anthaph, Abbasi döneminde; Avasım, Serhat, Türk-İslam devrinde; Dülük, Daluk, Dulük, Dalük, Hantap, Aynı Tövbe, Ayıntap, Geldani dilinde; Tap (güç, kudret), Antheba bu şehre tarih boyunca verilen adlardır. (Çitçi, 2009: 11).

Yöre halkı tarafından Antep olarak bilinen şehrin eskiden resmi adı Aynitap-Ayıntap idi. Ayıntap adının kökeni ile ilgili çok değişik rivayetler mevcuttur (Güzelbey, 1987: 30).

"1. Şehir adını burada hüküm süren Kral Ayni ile Kraliçe Tep'in adlarının birleşmesinden almıştır.

2. Burada rüşvetçiliği ile dile düşmüş bir kadı varmış. Halk bundan yakınmalara başlamış, bir süre sonra kadı kötü huyundan vazgeçmiş. Bunun üzerine halk "Ayni tövbe etti." demiş ve kente, Ayni'nin tövbe ettiği yer demiş, sonra Aynitap olmuş. Bugün kalenin yakınında bir mahalle Tövbe adını taşır.

3. Şehrin adı "En" ve "Tap" sözcüklerinden oluşuyormuş. "Tap" Keldani dilinde "güzel" anlamına geliyormuş. Böylece şehrin adı "Entap" olmuş.

4. Şehir suyunun bol ve güzelliğinden ötürü "Ayn" ve "Tap" sözcüklerinin birleşmesinden "Ayıntap" denmiştir. Buna göre anlamı "Güzel kaynak" demek olur.

5. Pınarlarının çokluğundan, sularının bolluğundan dolayı Ayıntap denmiştir. Burada "tap" güçlü anlamında kullanılmıştır. Gaziantep platosunda içlerinde değirmen döndürecek bir düzine pınar vardır. Sayıları ise yüzü bulur.

6. Gaziantep'in havası rutubetsiz, kuru, güneşi parlaktır. Bu güneş, ak taşlara yapılmış binalara çarpınca buradan yansıyan ışınlar kenti çok aydınlık bir duruma getirmektedir. Bundan ötürü (Işık Pınarı) anlamında "Aynıtap" denilmiştir.

7. Antep'in 2. Halife Hazret-i Ömer tarafından fethini anlatan elyazması bir öykü kitabında bu çevrenin adı (Anter Diyarı) diye geçmektedir. (Gaziantep Kültür Derneği Yayınlar, No:20). Öbür yandan halk arasında anlatılan söylentiye göre, kale, kralın kızkardeşi Anter'in çok kıymetli bir yüzüğünü satarak yaptırılmıştır. Bundan ötürü kale "kala-yi füsüs" diye anılmıştır. Füsüs "yüzük taşı" demektir. Bilineceği üzere Anter, Anterli (Anterlu) bir oymak adıdır.

8. Türk Tarih Kurumunca yayınlanan "Urfalı Mateos Vakayinamesi"nde adı "Hamtab" olarak da geçmektedir. (Seri: 11, No: 21). Bu sözcüğün aslı "Hantap" olduğunu ileri sürenler vardır. Buna göre anlamı "Han Yeri"dir, "Han Arazisi"dir. Bu yorumun ne dereceye kadar gerçeği yansıttığı bilinemez ama bugün de Gaziantep köylüleri sıralanmış tarlalara "Tapkır" derler. Bunun yerine "ok" sözcüğünü kullananlar da vardır.

Gaziantep şehir merkezinde su ihtiyacı; Alleben deresinden başka akarsuyun bulunmaması, şehir dışındaki su kaynaklarının yerleşme merkezinin seviyesinden alçakta olması ve sıcak iklim gibi nedenlerle kısmen veya tamamen yer altına inşa edilen kasteller aracılığıyla karşılanmıştır. Türkçeye Arapçadan geçtiği tahmin edilen "kastel" mana bakımından yer altındaki su tesisleri demektir. 10-40 arasında değişen basamaklar ile inilen bu kastellerin bir özelliği de genişçe bir meydan ortasında yer alan havuz ve bunun etrafında oturma sekileri ile daha ilerde kurulan helalarının ve yıkanmaya elverişli kısımlarının olmasıdır. Şehirde toplamda on tane kastel olduğu bilinmekle birlikte, bunlardan beşinin doldurulması veya tahrip edilmesi sebebiyle ancak beş tanesi günümüze gelebilmiştir (Çam, 1984: 165-166).

Gaziantep'te temelde su ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılan bu kastlelere su varmadan önce iki kola ayrılmaktadır; biri içme ve kullanma suyu olarak evlerin bahçelerine inşa edilen havuzlara gelmekte, diğeri de bağ bahçe sulama amacıyla ikinci bir kanala akmaktadır. Evlerin bahçesine kurulan havuzda toplanan temiz, berrak ve oldukça soğuk olan su, yazın sıcağın bunalan insanların serinleme, dinlenme ve susuzluklarını giderme yeri olmuştur.

Anadolu'da Gaziantep'ten başka bir yerde yapılmadığı tahmin edilen bu kastleler, kısmen veya tamamen yeraltında bulunmaları nedeni ile sanat tarihi ile uğraşanların pek dikkatini çekmemiştir.

Sonuç

Gaziantep için su ve su mimarisinin önemi göz önünde bulundurulduğunda; şehrin adının kökeniyle ilgili rivayetler arasında "Güzel kaynak ya da iyi pınar" manasına gelen "Ayıntap" şeklinin kuvvetli ihtimal olduğu düşünülebilir. Şehrin muhtelif yerlerinde bulunan kastleler (suyun bir merkezde toplandıktan sonra su ihtiyacını karşılamak üzere bölümlere ayrıldığı kanallar) ve hayratlar da bu düşüncüyü destekliyor. Ayrıca değişik kaynaklarda, suyun toplandığı bu havuzlarda hiçbir zaman kirliliği su olmadığı, kirliliğin başka havuzlarda toplanıp bostanlara aktıldığı böylelikle kullanılan suyun her zaman berrak ve duru olduğu aktarılmaktadır. Su için böylesi bir sitemin olduğu şehirde, bu durum mimari yapı kadar sosyal hayatı da etkilemiş; dolayısıyla su kavramı pek çok yer adı oluşturulmuştur. Merkezde bulunan Suburcu, Alleben, Kastelbaşı, İncilipınar, Kahvelipınar, örneklerinde olduğu gibi (Işıkhan, 2008: 9-50).

Resmi kayıtlarda Ayıntap; halk arasında ise Antep şeklinde adlandırılan bu şehir; Mondros Mütarekesi sırasında önce İngilizlerin sonra da Fransızların işgaline uğramıştır. Kurtuluş Savaşı'nda tüm yöre halkının katıldığı Antep Savunması'yla 21 Aralık 1921'de işgalden kurtulmuştur. Yerel direnişte gösterdiği başarıdan dolayı TBMM 6 Şubat 1921'de 93 sayılı yasayla şehre "Gazi" unvanını vermiş ve şehrin adı "Gaziantep" olmuştur.

KAYNAKLAR

- CEYHAN, E. (1999) Gaziantep tarihi (gaziantep'in siyasi, toplumsal eğitim tarihi. Gaziyurt Matbaası, Gaziantep, s. 5-140.
- ÇAM, N. (1984). Gaziantep'te "kastel" adı verilen su tesisleri. *Vakıflar Dergisi*, 18: 165-174
- ÇİTÇİ, A. E. (2009). *İlkçağdan günümüze Gaziantep tarihi*. Damla Matbaası, Gaziantep, s. 3-90
- GÜLLÜ, R. E. (2010). Antep Ermenileri-Sosyal, Kültürel ve Siyasi Hayat. Kültür Sanat Yay. , İstanbul, s. 17-75
- GÜNGÖR, M. B. (2004). *Gaziantep'in coğrafi yapısına ve genel tarihine bakış*. Eren Yay. , İstanbul, s. 17-27
- GÜZELBEY, C. C. (1987). Gaziantep yer adları. *Belgelerle Türk Tarihi*, 30: 30-39
- IŞIKHAN, T. (2008). *Gaziantep yer adlarının halkbilimi bakımından değerlendirilmesi*, Ankara
- KAVAKLI, S. (2012). 1890 ve 1895 yılları arasında Gaziantep'in medrese, yemek, su ve çeşme vakıfları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 20, No. 1, s. 313-326
- KÜLEK, A. (2010). *71 numaralı Gaziantep şer'iyeye sicili transkripsiyonu* (Yüzüncü Yıl Üniv. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van